

מצב ההתיישבות היהודית בפלכים המערביים כשלהי שנות השמונים

תנאי ההתיישבות היהודית בפלכים המערביים היו קשים מאד. האדמה רובה זיבורית; כרי המרעה חולקו כמעט כולם לאיכרים הנוצרים ולא הוקצו ליהודים. מסירת החלקות למתיישבים והעברתם מרשימת העירוניים לרשימת החקלאים לקו ב"סחבת" ממושכת. העזרה מקופת "מס הבשר" היתה אפסית (50 רובל ואחרי כן 100 רובל) ולא הספיקה גם להקמת הבתים. גורמים נוספים לאלה היו איידיעת החקלאות וכל המישגים הכרוכים בכך. בגלל קשיים אלה, לא יכלו כל המתיישבים לגשת עם קבלת נחלאותיהם לבנות בתים ולהקים משקים, וגם אלה שבנו בתים ורכשו אינונטאר במאמצים רבים, לא במהרה ראו ברכה בעמלם. במצב זה, מובן שרבים מהמתיישבים המשיכו לעסוק במסחר זעיר ובמלאכה בעיירות הסמוכות.

כזכור, החליטה הממשלה בפטרבורג, בשנת 1859, להפסיק את ההתיישבות היהודים על אדמות הממשלה בפלכים אלה; בשנת 1864 יצא חוק שאסר על היהודים בפלכי המערב לרכוש אדמות אף בכספם הם. חוק זה מנע ממתיישבים על אדמות קנויות (פרטיות) לרכוש שטחים נוספים להשלמת המשק. בשנת 1865 פורסם חוק לפיו הותר למתיישבים היהודים לחזור ממעמד החקלאים למעמד העירוניים; חוק זה לא חייב, לפי שעה, את החזור למעמד העירוניים לעזוב את אדמתו.

היהודים שחזרו לרשימת העירוניים אמנם הפסידו את זכויות הפיטור מעבודת הציבא; אולם, לעומת זאת, השתחררו מהתלות המשפטית "בוולוסט" (מועצה אזורית של מספר כפרים), שהיתה רשאית להעניש עונשי-גוף. במושבה סופיובקה בפלך ווהלין נענש איכר יהודי במלקות על שלא עיבד את משקו. עונש זה עורר את רוגזם של כל איכרי המושבה והם פרשו ממעמד החקלאים ונרשמו כעירוניים.

בשנת 1866 יצאו המושבות היהודיות מטיפול המיניסטרוני לנכסיהן המדינה ונכללו בתחומי הנהלת מיניסטרוני הפנים. על ידי כך הושרו זכויותיהם לאלה של שאר האיכרים והם נעשו כפופים למשטר החדש ולמוסדות שהונהגו לגבי כל איכרי רוסיה, והיו זכאים לבחור ולהיבחר למוסדות האזוריים והמקומיים. למושבות הגדולות היו הנהלות מקומיות משלהן, ואילו הישובים הקטנים

צורפו לכפרים הנוצרים הסמוכים ולהלכה היתה להם זכות להיבחר למוסדות המקומיים, ואף למשרת שופט-שלום. אך למעשה, לא נהנו אנשי הישובים הקטנים מזכות זו, בשל היותם מיעוט.

בשנת 1872 חולקו אדמות-הממשלה לאיכרים סופית. בהודמנות זו באו עיור-תים ומישגים רבים של החלוקה הקודמת על תיקונם, אך חלוקה סופית זו קיפחה באכזריות את המתישבים היהודים. המוסדות שפיקחו על החלוקה השתמשו בתקנה לפיה הותר לנשל כל יהודי שאיננו מעבד את אדמתו. אספת איכרי הכפר הנוצרי הוסמכה לקבוע, באורח דמוקרטי, כביכול, מי מהאיכרים היהודים מעבד את אדמתו, ומי מחכירה לזולת. מגמתם השרירותית היתה לרוב לנשל את היהודים, כדי ליהנות מתוספת אדמה. אם איכר נוצרי פלוני העיד שחכר אדמת-איכר יהודי מסוים, היתה אדמתו של היהודי נלקחת ממנו. ב"אורח חוקי" זה נגזלו מיהודי הפלכים המערביים למעלה ממחצית שדותיהם (62.7%) ורבים נשארנו לפתע מחוסרי-קרקע, לבד ממגרש של מחצית הדיסיאטינה עלייד הבית, שאפשר לזרוע בו תפוחי-אדמה ושאר ירקות.

האיכרים שלא נושלו מאדמתם התמידו לעבוד במשקיהם, הסתגלו לעבודת האדמה, ובניהם היו חקלאים מלידה, לכל דבר. ענפי משקם היו מעובדים ומטופחים לא פחות מאלה של שכניהם, האיכרים הרוסים, ורבים מהם אף הצטיינו בעיבודם יותר מהאיכרים הרוסים, אף כי גם הם עיבדו את משקיהם באורח פרי-מיטיבי.

המהלומה האחרונה על התיישבות היהודים הונחתה ב"חוקי ה-3 במאי, 1882", לפיהם נאסר על היהודים לקנות ולחכור אדמות בכל רחבי רוסיה, (מלבד חלקות קטנות בתחומי האדמות העירוניות). מאז לא היתה עוד ליהודים בעלי-אמצעים אפשרות להתיישב על אדמה קנויה לצמיתות או חכורה. יתר-על-כן, זכותם של היהודים על כל הקרקעות שנחכרו על ידם פקעה, ובתוקף החוק נושלו מהם. מעתה, אם רצה יהודי לפתח ענף חקלאי ונזקק לשטח אדמה, היה נאלץ לעקוף את החוק על ידי שוחד או חכירה בשם נוצרי.